

Minnatdorchilikning bilvosita ifodalanishi va uning nutq jarayoniga ta'siri

Mirjalol Olimovich Ziyayev

O'qituvchi

"Mendeleev" xususiy maktabi

Farg'ona, O'zbekiston

Annotatsiya: Ushbu maqolada minnatdorchilikning bilvosita ifodalanish usullari lingvopragmatik jihatdan o'rganiladi hamda uning muloqot jarayonidagi kommunikativ funksiyalari tahlil qilinadi. Bilvosita minnatdorchilik ifodalari ko'pincha ijtimoiy-hissiy munosabatlarni mustahkamlashda, xushmuomalalik strategiyalarini shakllantirishda va yuz saqlash (face-saving) holatlarini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Maqolada pragmatik aktlar, kontekst va nutq vaziyatiga mos til birliklari orqali minnatdorchilikning bilvosita realizatsiyasi ko'rib chiqiladi. Turli madaniyatlar doirasida minnatdorchilikning ifodalanish shakllari qiyosiy tahlil qilinadi va bu orqali muloqotda mazmunning ochiq-berilishi darajasi va strategiyasi o'rganiladi.

Kalit so'zlar: minnatdorchilik, bilvosita ifoda, pragmatika, nutq akti, kommunikativ strategiya, xushmuomalalik, ijtimoiy kontekst, tilshunoslik, madaniyatlararo muloqot

Nutqiy aktda kommunikativ maqsadning bilvosita ifodalanishi uning bevosita ifodalanishi holatlaridan tubdan farq qiladi. Bunday vaqtda so'zlovchining muayyan kommunikativ maqsadi uni ifodalashga xoslanmagan nutqiy akt orqali bilvosita voqelanadi. M.Qurbonova to'g'ri ta'kidlaganidek, “muayyan nutqiy akti uni ifodalashga xoslanmagan sintaktik struktura orqali bayon etishda bilvositalik sodir bo'ladi. Bunda ikki xil holat kuzatiladi: a) sintaktik strukturaning birlamchi ma'nosi saqlanib qoladi, unga qo'shimcha sintaktik ma'no yuklanadi. Boshqacha aytganda, ayni sintaktik struktura orqali u ifodalashga xoslangan axborot va qo'shimcha axborot bayon etiladi. Bunda ayni sintaktik strukturaning semantik ko'lami kengayadi; b) sintaktik strukturaning birlamchi ma'nosi butkul yo'qoladi, uning o'rnini o'zga sintaktik ma'no

egallaydi. Boshqacha aytganda, ayni sintaktik struktura orqali so‘zlovchi maqsadi bilan bog‘liq tarzda o‘zga axborot bayon etiladi”¹.

Sh.Safarovning ta’kidlashicha, “Haqiqiy bilvosita mazmun ifodalanishi uchun so‘zlovchi biror narsaga ta’ma yoki ishora qilishi kerak bo‘ladi. Masalan, “Muqimiy teatriga qanday borishni bilmaysizmi?” gapini talaffuz qilayotgan shaxsning tinglovchidan teatr qayerda joylashganini so‘rash niyati yo‘q. Asl maqsad – tinglovchi unga teatrga qanday borishni tushuntirsin. So‘zlovchi ko‘zlayotgan ma’no aslida birlamchi nutqiy akt mazmunidir va bu mazmun gap semantik tarkibining kengayishi asosida yuzaga keladi”².

Aniqlik, bilvositalik kommunikativ maqsadning o‘zga sintaktik struktura, ya’ni nutqiy aktda yashirin ifodalanishidir. So‘zlovchi kommunikativ maqsadining bilvosita ifodalanish xususiyati turli nutqiy aktlarda bir-biridan farqlanadi. M.Sobirovaning fikricha, “gazeta matnlarida muallif nutqiy tejamlilik va ommaga ta’sir ko‘rsatishning samarali usuli sifatida o‘z kommunikativ niyatini bilvosita muloqot tarzida tashkil etadi... Bilvosita nutqiy aktlarda propozitsional ma’no emas, balki illokutsiya yashirin ifodalanishi kuzatiladi. So‘zlovchining kommunikativ niyati implitsit ifoda shaklida bayon etiladi. Matbuotda muallif aniq muloqot vaziyatida o‘z kommunikativ niyatiga erishishda nutqiy aktlarning ba’zan bevosita (ekplitsit) usulidan foydalansa, gohida bilvosita (implitsit) ifodalash orqali muloqot samaradorligini ta’minlaydi”³.

So‘zlovchining minnatdorlik hissini bayon etishida bevosita yoki bilvosita usulni tanlashi muayyan tashqi omillar bilan bog‘liq. V.Xolmatovanning ta’kidlashicha, “nutqiy tuzilmaning u yoki pragmatik-modal variantini tanlashda asosiy vazifani muloqotdoshlarning ijtimoiy roli o‘taydi va ushbu rolni belgilovchilar qatoriga quyidagilar kiradi:

- 1) insonning tug‘ilishdan egallaydigan roli (jins, millat, elat);
- 2) ijtimoiy maqom (jamiyatda egallagan o‘rni);

---

¹ Курбонова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 28.

² Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 104.

³ Собирова М. Газета матнларида нутқий актларнинг ифодаланиш усуллари // Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2020, – № 3 (32). – Б. 42-51.

3) ma'lum vaziyatda bajaradigan vazifasi. Shuningdek, kommunikantlarning yoshi, ma'daniyati va emotsional-ruhiy holati ham tanlovga ta'sir o'tkazadi"⁴.

Minnatdorchilikni ifodalashda ham qayd etilgan tashqi omillarning roli muhim o'rin tutadi.

O'zbek xalqi minnatdorlik hissini ba'zan bilvosita ifodalaydi. Muloqot jarayonida yuzaga kelgan nutqiy vaziyat, nutq egalarining ijtimoiy mavqeyi, jinsi, oila, jamoadagi roli, o'zaro munosabatlari xarakteri kabilar minnatdorlik hissining oshkora ifoda etilishiga yo'l bermasligi, uning yashirin ifodalanishiga ehtiyoj tug'dirishi mumkin. Demak, minnatdorchilikning bilvosita ifodalanishi bir qator tashqi omillarga bog'liq holda yuz beradi.

Minnatdorlik hissining bilvosita ifodalanishida kommunikativ maqsad yashirin tarzda yuzaga chiqadi. Nutqiy aktda minnatdorlik hissining bilvosita ifodalanishi so'zlovchining kommunikativ maqsadi, muloqot muhiti, nutq vaziyati, uning ijtimoiy mavqeyi, oiladagi roli, jinsi, jamiyatda shakllangan odob-axloq me'yorlari kabi omillar bilan bog'liq.

Nutq egalarining ijtimoiy mavqeyi turlicha bo'lgan holatlarda ham minnatdorchilikning bilvosita ifodalanishi kuzatiladi. Rahbarning qo'l ostidagi xodimiga minnatdorchiligi ko'pincha bilvosita ifodalanadi. Rahbar ijtimoiy masofani saqlash maqsadida har doim ham xodimiga minnatdorlik hissini oshkora ifodalayvermaydi. Bunday vaqtda u minnatdorchilik ifodalashning yashirin usulini tanlaydi. Bu holat unga muloqotni rasmiy ohangda davom ettirish imkoniyatini yaratadi.

O'zbek xalqi madaniyatida erkak kishi ayol kishiga, xususan, o'z turmush o'rtog'iga minnatdorlik hissini har doim ham oshkor qilavermaydi. U bunday vaziyatda imkon qadar minnatdorlik hissini bilvosita ifodalashga harakat qiladi. Albatta, bu holat o'zbeklarda oila boshlig'i hisoblangan erkak kishining o'z hissiyotlarini ochiq ifodalayvermasligi, bunga o'ziga xos odob-axloq belgisi sifatida qaralishi bilan bog'liq.

Nutqda minnatdorchilikning bilvosita ifodalanishiga ta'sir ko'rsatuvchi omillardan yana biri insonda hosil bo'lgan minnatdorlik hissining nihoyatda kuchliligi va uni ifodalashda muloqotdoshiga yaqin bo'lgan, uni shu darajaga keltirgan ulug'

---

⁴ Холматова В. Нутқий актлар мазмунини воқелантирувчи воситалар // "Science and Education" Scientific Journal. – Коканд. 2023. – № 4. Issue 3. – Б.917-922.

insonlar, xususan, otasi, onasi, ustoziga ularning tarbiyasi, ta’limi uchun rahmat aytish taktikasidan foydalanishdir. Minnatdorchilikni bunday usulda bildirishda nutqiy akt tarkibida Otangga rahmat!, Ota-onangga rahmat!, Otangga ming rahmat!, Otangizga balli!, Ustozingizga rahmat!, Senga ta’lim bergan ustozingga rahmat! kabi sintaktik konstruksiyalar ishlatiladi. Bunday vaqtda shaxsga minnatdorlik bildirish uning otasi, onasi, ustoziga minnatdorchilik bildirish orqali bilvosita ifodalanadi. Masalan:

1. –**Otangizga rahmat!** Qilgan yaxshiligingizni hech qachon unutmaymiz. (So‘zl.) Baraka top, **ota-onangga rahmat**, qizim! (So‘zl.)

2. Shahodat mufti o‘rnidan turdi, Abdurahmonning yoniga kelib, orqasini qoqdi: ... – Seni **tuqqan onangg‘a va o‘qutg‘an ustozingga rahmat**. (A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon”)

Ma’lumki, har qanday nutqiy akt so‘zlovchining muayyan kommunikativ maqsadini ifodalashga xizmat qiladi. Kommunikativ maqsad birdan ortiq bo‘lganda nutqiy akt poliintensional xususiyatga ega bo‘ladi. Ko‘pincha, nutqiy aktda bosh maqsad bevosita, ya’ni oshkora ifodalansa, qolgan kommunikativ maqsadlar yashirin tarzda bilvosita ifodalanadi.

Xarakterli jihati shundaki, nutqiy aktlarda turli kommunikativ maqsadlarga asoslangan mazmuniy munosabatlarning ifodalanishi til egalariga ularni tushunishlarida chalkashlikni keltirib chiqarmaydi. Bir nutqiy aktda boshqa aktlarga xos mazmuniy munosabatlarning bilvosita usulda yashirin ifodalanishi bunday nutqiy aktlarning mazmunini aniq tushunilishiga imkon yaratadi.

So‘zlovchi kommunikativ niyatini bilvosita ifodalar ekan, nutqiy aktda bevosita ifodalanuvchi mazmunning ham tinglovchiga to‘g‘ri etib borishini ta’minlashi, buning uchun nutqiy akt sintaktik strukturasi to‘g‘ri shakllantirishi, unda qo‘llanadigan til birliklarining imkoniyatlariga haqqoniy baho berishi lozim. O‘z navbatida tinglovchi ham ushbu nutqiy aktda nazardan tutilgan bosh va ikkinchi darajali maqsadlarni anglab yetishi lozim. Buning uchun unda til bilimi va undan foydalanish ko‘nikmasi mavjud bo‘lishi, shuningdek, nutq obyekti haqida muayyan tasavvurlarga ega bo‘lishi zarur. Sh.Safarov to‘g‘ri qayd etganidek, “... har qanday bilvosita nutqiy aktning mazmunini anglash uchun tuzilmalarning birlamchi ma’nosini bilmoq kerak. “Qalamni olib bera olmaysizmi?” yoki “Aqlli bolasan-da, Rafiqjon!” kabi tuzilmalarning iltimos va kinoya

mazmunli nutqiy akt ekanligini bilish uchun tinglovchi (so‘zlovchi qatorida) ushbu turdagi gaplarning dastlabki ma’nosini oldindan o‘zlashtirgan bo‘lishi shart”⁵.

O‘zbek tilida minnatdorlik hissining ifodalanishida ham qayd etilgan holatlar kuzatiladi. Minnatdorchilikning bilvosita ifodalanishi boshqa nutqiy aktlar fonida amalga oshiriladi. Bunday vaqtda minnatdorchilik ifodasi ikkilamchi xarakterga ega bo‘ladi.

Ma’lumki, so‘zlovchi biror bir nutqiy akt turidan foydalanar ekan, unda turli kommunikativ maqsadlarga erishishni ko‘zlaydi. Bunday vaqtda nutqiy akt poliintensionallik belgisiga ega bo‘ladi. Masalan, minnatdorchilik nutqiy akti orqali so‘zlovchi nafaqat minnatdorlik hissini bayon qiladi, balki unga sabab bo‘lgan voqelik haqida ma’lumot beradi, uni tahlil qiladi, munosabat bildiradi. Bunday holatda minnatdorchilik nutqiy akti orqali xabar berish, munosabat bildirish, tahliliy baho berish kabi pragmatik vazifalar ham bajariladi. Albatta, bunday holatda nutqiy aktda minnatdorchilikni ifodalash maqsadi yetakchilik qilishi sababli u minnatdorchilik nutqiy akti sanaladi. Qolgan nutqiy harakatlar (xabar, munosabat bildirish, baholash aktlari) bilvosita, minnatdorchilik akti fonida yuzaga chiqadi.

O‘zbek tilida muloqot jarayonida so‘zlovchi minnatdorlik hissining boshqa nutqiy aktlar fonida bilvosita ifodalanishi quyidagi holatlarda kuzatildi:

1. Minnatdorlik hissi tilak akti orqali bilvosita ifodalanadi. Bunday vaziyatda nutq egasi tilak bildirish orqali minnatdorlik hissini namoyon qiladi. Masalan, Oллоh sizdan rozi bo‘lsin! tilak ifodalovchi nutqiy aktida so‘zlovchining minnatdorlik hissi ham sezilib turadi. Faqat minnatdorchilik tilak orqali yashirin tarzda yuzaga chiqadi. Muloqot jarayonida ko‘p ishlatiladigan Xudo rozi bo‘lsin!, O‘zi rozi bo‘lsin!, Sizni Oллоh siylasin! nutqiy aktlarida ham minnatdorchilik tilak orqali ifodalanadi.

Quyidagi she’riy parchada esa shoir eldoshlari qilgan yaxshilikka nisbatan tilak bildirish orqali ulardan minnatdor ekanligini izhor qilgan:

Eldoshlarim...

Ko‘nglimga tumorlar taqqan, eldoshlarim,

Ko‘nglimga jonimday yoqqan, eldoshlarim,

Eldoshlarim...

Kechadan omonlik tilayman sizga,

---

⁵ Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 105.

Oq daryolar oqsin eshigingizdan.

Kunduzdan omonlik tilayman sizga,

To‘danalar bo‘lay beshigingizda.

Eldoshlarim... (E.Shukur. “Minnatdorchilik”)

2. Minnatdorlik hissi shukronalik akti orqali bilvosita ifodalanadi. Bunda nutq egasi minnatdorlik hissini taqdiriga, Ollohga shukronalik bildirish orqali bayon qiladi. Nutqiy aktlar Shukur!, Ollohga shukur!, Yaratgan egamga shukr!, Taqdirimga shukr! kabi sintaktik konstruksiyalardan tashkil topadi.

Z.Karimovaning ta’kidlashicha, “shukur undov so‘zi arab tilidan o‘zlashgan bo‘lib, mamnunlik, qanoat hissini bildiradi. Shukr so‘zi esa uning birlik shakli hisoblanadi. So‘zlashuv nutqida bu ikki variantning ishlatilishida farq sezilmaydi, minnatdorchilik hissini bildirishda Ollohga nisbatan shukur, insonga nisbatan esa rahmat so‘zi qo‘llanadi⁶. Ammo muloqot jarayonida Ollohga nisbatan shukr, shukur so‘zlarining erkin almashinib qo‘llanishi kuzatiladi. Masalan:

Hayotimdagi eng so‘nggi sadoqatli kishim o‘laroq bir siz meni tashlab ketmadingiz! **Ollohga shukr!** (N.Qobul. “Yetti iqlim xoqoni yoxud ahd va taxt”)

Dunyo tilsimini ochadigan kalitni menga ato qilganligi uchun **Ollohga shukur**, ustozga tashakkur deyman. (M.Pardayev. “Ustoz otangdan ulug‘”)

Misollardan anglashiladiki, nutq egasi aslida muloqotdoshidan uni tashlab ketmaganligi uchun minnatdor. Ammo minnatdorlik hissini Ollohga shukrona aytish orqali yashirin ifodalaydi.

Ba‘zan so‘zlovchi taqdiriga ming bor ta‘zim qilish orqali undan minnatdorligini bildiradi. Masalan:

Va ming bor taqdirga ta‘zim, azizim,

Yaxshi-yomonimda yorliging uchun.

Peshonamda isming yozilgani va

Kaftim chizig‘ida borliging uchun... (G.Asqarova. “She’rlar”)

Ushbu she’riy parchada muallifning ming bor taqdiriga ta‘zim qilishi undan shukronaligini anglatadi. Ushbu shukronalikka uning yoridan minnatdorligi sabab bo‘lgan. Ammo she’rda bunday minnatdorlik hissi yashirin ifodalangan.

---

⁶ Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 111.

3. Minnatdorlik hissi olqish akti orqali bilvosita ifodalanadi. Bunda soʻzlovchi muloqotdoshini qilgan yaxshiligi, koʻrsatgan ehtiromi uchun olqishlaydi va shu orqali unga minnatdorchilik bildiradi. Masalan:

Akbar esa filbonidan minnatdor boʻlib:

– **Tasanno, Bhishan!** – derdi. – Bhishan Chandga bosh-oyoq sarupo, bir hamyon oltin hadya qilinsin! Hali bu botir mahavatga jogir ham inʼom etgaymiz! (P.Qodirov. “Humoyuk va Akbar”)

Matndan anglashiladiki, Akbar Mirzo filbonni olqishlash orqali unga minnatdorchiligini bildirgan.

Shundan soʻng Hamida bonu Humoyunga minnatdor koʻzlari bilan tikildi-da: – **Olijanob ish qildingiz, hazratim!** – dedi. (P.Qodirov. “Humoyun va Akbar”)

Ushbu misolda esa Hamida bonuning Humoyundan minnatdor boʻlganligi uning ishini olqishlashi fonida ifodalagan. Hamida bonuning minnatdor koʻzlari uning Humoyunga nisbatan hissiy munosabatiga oydinlik kiritishga xizmat qilgan.

4. Minnatdorlik hissi vaʼda nutqiy akti orqali bilvosita ifodalanadi. Soʻzlovchi oʻziga nisbatan amalga oshirilgan yaxshilik, koʻrsatilgan ehtirom kabilarga minnatdorchilik bildirar ekan, baʼzan ushbu yaxshilik, ehtiromni unutmaslikka vaʼda beradi. Bunday holatda uning eʼtibori ushbu vaʼdani aks ettirishga qaratiladi. Natijada nutqiy aktda vaʼda mazmuni birlamchi xarakterda boʻlib, minnatdorlik hissi yashirin ifodalanadi. Masalan:

– Oz boʻlsa, koʻp oʻrnida koʻrasizlar, **yaxshiliklaringizni hech esdan chiqarmaymiz,** – dedi unisi. (Q.Kenja. “Palaxmon toshlari”)

Anglashiladiki, soʻzlovchi yaxshilikni hech qachon esdan chiqarmaslikka vaʼda berish orqali yaxshilik qilgan kimsalardan minnatdor ekanligini bilvosita ifodalaydi.

5. Minnatdorlik hissi xursandchilik akti orqali bilvosita ifodalanadi. Soʻzlovchi muloqot jarayonida unga qilingan yaxshilik yoki koʻrsatilgan ehtirom, eʼtibordan xursandligini bildirishga eʼtiborini qaratganda, minnatdorlik hissini oshkora ifodalamasligi mumkin. Bunday vaqtda uning minnatdorlik hissi xursandchilik akti orqali yashirin ifodalanadi. Umuman, aytish mumkinki, minnatdorlik hissi koʻpincha ijobiy hissiyotlar – quvonch, hayratga tushish kabilar bilan birga namoyon boʻladi, ularga urgʻu berilishi, minnatdorlik hissining ikkinchi planga tushirilishiga olib keladi.

Quyidagi she'riy parchada shoirning o'ziga ko'rsatilgan yaxshiliklardan xursandligi, quvonchi aks etgan. Shoir xursandchiligini oshkor qilar ekan, eldoshlaridan minnatdor ekanligiga ishora qiladi:

Eldoshlarim...

Menga so'zlar bergan, menga kuy bergan,

Bir-biriga ulashgan qator to'y bergan,

Eldoshlarim...

Ming bora aylanay himmatingizdan,

Taqdir suyub bergan davlatingizdan,

Eldoshlarim... (E.Shukur. “Minnatdorchilik”)

Quyida berilgan nutqiy akt uch sintaktik konstruksiyadan tashkil topgan bo'lib, nutq egasining o'ziga ko'rsatilgan e'tibordan xursandligini aks ettirgan. Ushbu xursandchilik nutq egasining minnatdorlik hissi natijasida yuzaga kelgan bo'lib, bu hissiy munosabat nutqiy aktda bilvosita ifodalangan:

Men qari bo'rini yo'qlab kelganlaringizdan boshim osmonga etdi.
E'tiborlaringizdan ko'kka yetgan boshimni egib, yerga tekkunga qadar ta'zimdaman.
Bu yorug' olamda insonni inson yo'qlashidan ulug' ne'mat
yo'qdir. (N.Qobul. “Yetti iqlim xoqoni yoxud ahd va taxt”)

6. Minnatdorlik hissi e'tirof akti orqali bilvosita ifodalanadi. Masalan:

Eldoshlarim...

Umringa, ko'nglinga ma'nilar bergan –

Davra-davra og'a-inilar bergan,

Eldoshlarim...(E.Shukur. “Minnatdorchilik”)

Ushbu she'riy matnda shoirning eldoshlari yaxshiligiga e'tirofi va uning fonida minnatdorchiligi aks etgan. Ammo nutqiy aktda shoirining eldoshlaridan minnatdorchiligi bilvosita ifodalangan.

7. Minnatdorlik hissi rozilik akti orqali bilvosita ifodalanadi. Inson o'zi qilgan yaxshiliklarning e'tirof etilishidan doimo xursand bo'ladi va bunday vaqtda e'tirofga nisbatan minnatdorlik hissini tuyadi. U qilgan yaxshiligiga rozi ekanligini bildirish orqali minnatdorlik hissini bilvosita ifodalaydi. Masalan:

Akbar Mohim enagani alohida ehtirom qilib: – Ulug' ena, siz menga qanday yaxshiliklar qilganingizni hech vaqt unutmagaymen, – dedi. – Sizga doim farzanddek oqibat ko'rsatish harakatidamen.

– Rost, hazratim, menga qilgan oliy inoyatlaringiz uchun oq sutimdan mingdan ming rozimen! (P.Qodirov. “Humoyuk va Akbar”)

Matndan anglashiladiki, enaga Akbar Mirzoga bergan oq sutidan roziligini bildirish orqali qilgan yaxshiliklari e’tirofidan minnatdor ekanligini yashirin ifodalagan.

8. Minnatdorlik hissi baho akti orqali bilvosita ifodalanadi. So‘zlovchining asosiy maqsadi minnatdorlik hissini bayon etishga emas, o‘ziga nisbatan qilingan yaxshilik, ehtiromni baholashga qaratilganda minnatdorlik hissini bayon etish ikkinchi darajaga tushib, bilvosita baho akti orqali ifodalanadi. T.V.Larina qayd etganidek, bunday vaqtda minnatdorlik implitsit tarzda yuzaga chiqadi, chunki unda emotsional baho oddiy “rahmat”dan muhimroq bo‘ladi⁷. Masalan:

Hammasi juda zo‘r, ajoyib tadbir bo‘ldi! (So‘zl.)

Ushbu nutqiy aktdan anglashiladiki, so‘zlovchining minnatdorlik hissi tadbirga baho berishi fonida yashirin ifodalangan.

Z.Karimova ingliz va o‘zbek xalqlarida taomga minnatdorchilik bildirish madaniyatini qiyoslab, shunday xulosaga kelgan: “Ingliz tili egalari taom tanovul qilgach, o‘z minnatdorchiliklarini, asosan, “Ovqat uchun rahmat, azizam!” ifodasi orqali ma’lum qilishadi. Lekin o‘zbek oilalari berilgan taom uchun minnatdorlik hissini “Ovqat shirin chiqibdi, qo‘llaringiz dard ko‘rmasin”, “Ovqat mazali bo‘libdi, mazza qildik” kabi ifodalar orqali bildirishni afzal ko‘rishadi. Bu kabi kalimalar ko‘pincha ovqat tayyorlagan uy bekalariga, kelinlarga qarata aytiladi. O‘zbek oilalarida ovqatga berilgan mana shunday ijobiy baho minnatdorlik ifodasini anglatadi”⁸. Albatta, bunday vaziyatda ham o‘zbek tilida minnatdorchilik akti bilvosita ifodalanadi. O‘zbeklar taom uchun ochiqdan ochiq minnatdorchilik bildirmasdan, taomga baho berish orqali hissiy munosabatlarini bildirishni xush ko‘radilar.

9. Minnatdorlik hissi xabar akti orqali bilvosita ifodalanadi. So‘zlovchi o‘z nutqida o‘zganing uning biror kimsaga minnatdorchilik bildirganligi xususida ma’lumot berib o‘tganda ushbu shaxsning minnatdorlik hissi bevosita yuzaga chiqmaydi. So‘zlovchining asosiy maqsadi xabar berish bo‘lganligi sababli

---

⁷ Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – С. 343.

⁸ Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 112.

minnatdorchilik xabar fonida bilvosita ifodalanadi. Masalan, Abdurahmon mahdunga **rahmat aytdi** va ketish uchun qo‘zg‘aldi. (A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon”) nutqiy aktida Abdurahmonning mahdunga bildirgan minnatdorlik hissi xabar shaklida bildirilgan.

Ba’zan nutq egasi xabar aktida minnatdorchilik bilan, minnatdor ohangda kabi birliklar orqali ham minnatdorlik hissini bilvosita ifodalashi kuzatiladi:

– Bu yaxshilik arzadan ham burun mirzaboshidan bo‘ldi, deb o‘yladim. Balalarning kengashi bilan ikki bo‘zni ko‘tarib shom paytida mirzaning uyiga bordim. Chaqirdim, chiqdi. **Minnatdorchilik bilan ikki bo‘zni uzatdim**; asti olsa-chi. (A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon”)

10. Minnatdorlik hissi tasdiq akti orqali bilvosita ifodalanadi. Ba’zan so‘zlovchi amalga oshirilgan yaxshilik yoki ko‘rsatilgan ehtirom haqidagi muloqotdoshining axborotini tasdiqlash orqali o‘zining ushbu yaxshilikdan minnatdor ekanligini bildiradi. Bunday vaqtda uning asosiy e‘tibori uzatilayotgan axborotni tasdiqlashga qaratilib, minnatdorlik hissini bildirishi ikkinchi planga o‘tadi. Shu tariqa so‘zlovchining minnatdorlik hissi tasdiq akti orqali bilvosita ifodalanadi. Masalan:

... garchi o‘zi rizoliq bermasa ham bir necha mirzolar shogirdingiz mirzo Anvarning ham nomzadini xolis ariza bilan janobga manzur qilg‘an edik. Umid Xudodan, yorlig‘ mirzo Anvarga qoyim bo‘lur, deb turamiz...

– **Bir necha yaxshilarning Anvarga bo‘lg‘an husni tavajjuhlarini eshitkan edim**, – dedi mahdum minnatdor ohangda... (A.Qodiriy. “Mehrobdan chayon”)

“Bir necha yaxshilarning Anvarga bo‘lg‘an husni tavajjuhlarini eshitkan edim” nutqiy aktida mahdumning Anvar mirzo nomzodi xonga tavsiya qilinganligini tasdiqlashi aks etgan. Yozuvchi izohida keltirilgan minnatdor ohangda birikmasi mahdumning ushbu nutqiy akt orqali minnatdorchilik bildirganligini anglatadi.

11. Minnatdorlik hissi raddiya akti orqali bilvosita ifodalanadi. Adresant bildirilgan biror bir taklif, ko‘rsatilmog‘chi bo‘lg‘an xizmat turini rad etsa-da, ushbu taklif, xizmat uchun minnatdorlik hissini sezdirishni istaydi. Bunda uning xatti-harakati, mimik ifodasi, ko‘z qarashlari orqali minnatdorlik hissi bilvosita ifodalanadi. Yozma nutqda bunday minnatdorchilik ifodasini aks ettirishda minnatdor ohangda, minnatdor holda kabi minnatdorchilik holatiga ishora qiluvchi birikmalardan foydalaniladi. Masalan:

– Senga ham konsertga bilet olaymi?

Ergash minnatdor ohangda: **“Men bora olmayman!”**, – dedi. (So‘zl.)

Shunisi xarakterliki, o‘zbeklarda raddiya, ya’ni inkorni ifodalashda rahmat so‘zidan foydalanilishi ko‘p kuzatiladi. Bunday vaqtda inkor minnatdorchilik nutqiy akti orqali bilvosita ifodalanadi. Qiyoslang:

– Kuzatib boraymi? – dedi injener.

– **Rahmat!** – Sherzod bosh chayqadi. – Kaska bersangiz bo‘ldi. O‘zim topib olaman. (O‘.Hoshimov. “Nur borki, soya bor”)

Mazkur dialogik matnda nutq egasi ko‘rsatilgan taklifni rad etishda Rahmat! nutqiy aktidan foydalangan. Ushbu nutqiy aktning inkorni ifodalashda qo‘llanganligi bosh chayqadi birligi orqali anglashiladi. So‘zlovchi nutqiy odob yuzasidan taklifga minnatdorchilik bildirish orqali uni rad etgan.

Quyidagi misolda ham nutq egasi taklifni rad etishda minnatdorchilik nutqiy aktidan foydalangan:

Sayfi Soqiyevich tumbochka ustiga gazeta yozib, patir, yaproq-yaproq to‘g‘ralgan qazi tayyorlab qo‘ygan ekan.

– O‘tiring, – dedi u Sherzodga qaramay. Chamasi, boyagi keskinlikning zahri xiyla ko‘tarilgan edi.

– **Rahmat!** – Sherzod samimiy ohangda tashakkur bildirdi. – **Hozir kechki ovqatga boramiz.** (O‘.Hoshimov. “Nur borki, soya bor”)

Z.Karimova bu tipdagi gaplarda ifodalangan raddiyani “andisha sababli o‘zbeklar juda ko‘p vaziyatlarda dilidagi gaplarini oshkora ifoda eta olishmasligi, bildirilgan taklifni inkor qilishda suhbatdoshining ko‘nglini ranjitmaslik maqsadida biror bahona topib qo‘ya qolishlari” bilan izohlaydi.⁹

12. Minnatdorlik hissi noverbal vositalar orqali bilvosita ifodalanadi. Og‘zaki nutqda minnatdorchilik nutqiy aktlariga ko‘pincha noverbal vositalar hamrohlik qiladi.

Ma’lumki, inson minnatdorchilik bildirishda noverbal xatti-harakatlardan doimo foydalanavermaydi, ammo uning minnatdorchilik hissi, hech bo‘lmaganda, yuz mimikasida, ko‘z qarashida, tabassumida bevosita namoyon bo‘ladi.

Insonning minnatdorlik hissi bu tarzda ifodalanganda nutqiy akt minnatdorchilikni ifodalovchi noverbal vositalardan tashkil topadi. Yozma nutqda so‘zlovchi bunday minnatdorlik hissini aks ettirish uchun qo‘l bilan yelkasini qoqmoq, kaftini ko‘ksiga qo‘ymoq, qo‘lini ko‘ksiga qo‘ymoq, samimiy tabassum qilmoq, nim tabassum qilmoq,

---

⁹ Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 114.

**“CONFERENCE OF NATURAL AND APPLIED SCIENCES IN SCIENTIFIC
INNOVATIVE RESEARCH”**

Volume 02. Issue 04. April 2025

qo‘zi bilan minnatdorchilik bildirmoq, bosh egib ta‘zim qilmoq birliklaridan foydalanadi. Bunday vaqtda nutqiy aktda minnatdorchilikni ifodalovchi maxsus leksik, grammatik vositalar o‘rnini minnatdorchilikni bildiruvchi xatti-harakatlar ifodasi egallaydi. Masalan:

Yo‘ldosh Oxunboboyev shaxsan o‘zi kelib, **yelkamga qoqdi!** Shaxsan o‘zi kelib, ko‘kragimga nishon taqdi! (T.Murod. “Yulduzlar mangu yonadi”)

Berilgan matnda yelkaga qoqmoq harakatining minnatdorchilikni anglatishi oldingi jumlada qo‘llangan “Kattalar raisligimdan minnatdor bo‘ldi” nutqiy akti orqali anglashiladi.

Muloqot jarayonida minnatdorlik hissining ko‘z qarash orqali bilvosita ifodalanishi ham kuzatiladi. Yozma nutqda uni ifodalashda ko‘z bilan minnatdorchilik bildirmoq birikmasidan foydalaniladi. Masalan:

Salim oltin piyolaga quyilgan muzdek obihayotni ichib, ancha tetiklandi. Otasiga **minnatdor ko‘zlar** bilan qarab dedi:

– Hazrat otajon, sizdan ham, munis onajonlarimdan ham yashiradigan sirim yo‘q. Sizning dushmanlaringiz – mening ham dushmanimdirilar ... (P.Qodirov. “Humoyun va Akbar”)

Minnatdorchilik nutqiy akti til vositalari bilan hosil qilinganda ularga hamroh bo‘lgan noverbal vositalar minnatdorlik hissini kuchli ifodalashga, uning ta‘sir darajasini ko‘rsatishga xizmat qiladi. Quyidagi misollar tahliliga e‘tibor qaratamiz:

Nizom quvonch va hayajon ichida o‘rnidan turib Humoyunga **ta‘zim bilan minnatdorchilik bildirdi.** (P.Qodirov. “Humoyun va Akbar”)

Rahmat, qo‘lini ko‘ksiga qo‘ydi Ibroyim. Bu yaxshiligingizni unutmayman. (A.Yo‘ldosh. “Meni sindirishdi...”)

Berilgan misollardan anglashiladiki, minnatdorchilik mualliflari o‘zida hosil bo‘lgan minnatdorlik hissini izhor qilishda ta‘zim qilish, qo‘lni ko‘ksiga qo‘yish xatti-harakatlaridan samarali foydalanishgan. Bunday harakatlar minnatdorchilikning chin yurakdan hamda astoydil bildirilganligini ifodalashga xizmat qilgan.

Quyidagi misolda esa kaftini ko‘ksiga qo‘ymoq harakati bildirilgan rahmatni mazmunan to‘ldirishga xizmat qilgan:

Salomlashganda terakdek qomatini ikki bukib, mavrid-bemavrid **“katta rahmat”** deya **kaftini ko‘ksiga qo‘yib turadi.** (E.A‘zam. “Pakananing oshiq ko‘ngli”)

Xullas, o‘zbek tilida insonning minnatdorlik hissi boshqa nutqiy aktlar fonida bilvosita usulda ifodalanadi. Bunday vaqtda minnatdorchilik yashirin xarakterga ega bo‘lib, nutqiy aktning semantik jihatdan murakkablashuviga sabab bo‘ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Қурбонова М. Ўзбек болалар нутқининг прагматик хусусиятлари: Филол. фан. док. ... дисс. – Тошкент, 2018. – Б. 28.
2. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 104.
3. Собирова М. Газета матнларида нутқий актларнинг ифодаланиш усуллари // Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2020, – № 3 (32). – Б. 42-51.
4. Холматова В. Нутқий актлар мазмунини воқелантирувчи воситалар // "Science and Education" Scientific Journal. – Коканд. 2023. – № 4. Issue 3. – Б.917-922.
5. Сафаров Ш. Прагмалингвистика. – Тошкент: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2008. – Б. 105.
6. Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 111.
7. Ларина Т.В. Категория вежливости и стиль коммуникации. Сопоставление английских и русских лингвокультурных традиций. – М.: Рукописные памятники Древней Руси, 2009. – С. 343.
8. Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 112.
9. Каримова З. Ўзбек ва инглиз тилларида сўз-гапларнинг социопрагматик хусусиятлари: Филол. фан. бўйича фалсафа докт. (PhD) ... дисс. – Тошкент, 2021. – Б. 114.